

1. PÉLDAKÉPEK

CSALÁDI FELMENŐK

És ne vádoljanak engem azért, mert véletlenül német nevem van; Buda visszafoglalásánál a török elleni küzdelemben mély sebbel együtt kapta a grófságot egyik ősöm, azt hiszem tehát, jogom van vérkeresztség folytán nekem is e földhöz. (*Élkezés és taps a jobboldalon.*) Német nevem révén ne vessék szememre azt sem, ha kapcsolatokat keresek, túlnyomóan nem is Németországgal, hiszen az már meg volt, hanem a román kultúrákkal és az angol-szász kultúrával is.

(NN, 261., 1928. május 4.)

A MAGYAR NYELV ÉS OKTATÁS ELŐZMÉNYEI, A NÉPMŰVELÉS JELENTŐSÉGE

Azt a hat férfiút, akik Magyarországot a XVIII. század végén és a XIX. század folyamán szellemileg regenerálták, két nagy eszme vezette. Az egyik az volt, hogy a XVIII. század tespedése után *csak a művelődés mentheti meg a magyar nemzetet*; a másik pedig az, hogy minél erősebben be kell kapcsolódnunk a nyugati nagy szellemi áramlatokba.

Bessenyei György felkerült Mária Terézia testőrségéhez Bécsbe, éppen abban az időben, amikor a francia felvilágosodás ott divatban volt és mindenki Voltaire-t olvasta. Bessenyei testőrtársaival nemcsak új életre keltette a magyar irodalmat, hanem ő és társai műveikkel elhozták közénk a XVIII. századbeli francia felvilágosodást.

Mikor az irodalmi vezetést Bessenyeitől Kazinczy Ferenc vette át, Európa már megdőbbsen a francia forradalom túlzásaitól és a francia írók helyett *Schiller-re* és *Goethe-re* figyeltek. Kazinczy a német klasszicizmus és idealizmus szellemi áramlataiba kapcsolt be bennünket. Ő is, a mellett, hogy tüzes magyar volt, az Európával való szellemi közösségnek volt lelke és meggyőződéses szószólója.

Ürményi még Mária Terézia és folytatólag I. Ferenc idejében megteremtette a tervszerű államiskola-szervezetet a felvilágosodott abszolutizmus szellemében s így iskolapolitikánk révén is kapcsolatba hozott bennünket a Nyugattal. *E három férfiú végezte el a hatalmas szellemi alapvetést, amelyen Széchenyi azután felépítette a reformkort.* Az irodalmi renaissance készítette elő politikai újjászületésünket.

Az I. Napóleon és Európa között folyt harcot éppen úgy Anglia döntötte el, mint a világháborút is. Ezért a napóleoni háborúk lezajlása után Anglia lett vezető hatalommá és gazdagságával elkápráztatta a világot. Hogy Széchenyi az angolokra terelte a figyelmet, *ez korántsem angломánia*, hanem éles szemű felismerése annak, hogy abban az időben a nyugati országok közül Angliától tanulhattunk legtöbbet, főleg politikai és gazdasági téren. Széchenyi főleg *evvel* az angol világgal igyekezett bennünket kapcsolatba hozni.

Negyvennyolcnak nagy kultúrpolitikusa Eötvös volt, aki nemcsak Batthyány Lajos, hanem a kiegyezés után Andrássy kabinetjében is helyet foglalva, áthidalja a magyar ancien régime és a kiegyezés korát. Tetőtől-talpig européer, a XIX. század uralkodó eszméjének legalaposabb ismerője és elemzője, aki kultúrpolitikánkat be tudta kapcsolni korának európai szellemáramlataiba.

Trefort, Eötvös koncepcióinak megvalósítója és alkotásainak továbbfejlesztője, ugyanezek a vágányokon haladt tovább és *kulturális téren főleg az ő munkás életének gyümölcseit élvezzük ma is.* E hat nagy magyar kultúrpolitikus koncepciója jelöli meg ma is kultúrpolitikánknak irányát, *amelytől való eltérés katasztrofális lenne a magyar nemzetre nézve.*

Amint korábban csak a magyar művelődés megteremtése menthette meg a magyar nemzetet, akként nemzeti katasztrófáink után, ma is *csak művelődésünk megőrzése és minden kicsinyességen felülemelkedő, nagyarányú, lendületes továbbfejlesztése tarthat életben bennünket.* Ezért hangoztattam a kultusztárca parlamenti vitájában mondott beszédemben, hogy *a kultusztárca ma – honvédelmi tárca.*

És amiként a nagy alapvetők keresték a kapcsolatot a Nyugattal, úgy nekünk is meg kell találnunk a módját annak, hogy a nemzet vezető rétege teljesen európai színvonalon álljon és megértse az idők jelét.

(BCT, 637–638., 1925. április 12.)

Nem ismert ellentétet népművelés és magas kultúra között, mert tisztán látta, hogy a nemzeteknek kulturális téren kettőre van szükségük. Egyfelől emelni kell a nagy tömegeknek művelődési fajsúlyát, másfelől gondoskodni kell arról, hogy üvegházakban a magas kultúra nemes virágait és gyümölcseit termesszék. [...] Eötvös igazsága ma nagyobb igazság, mint bármikor volt: egyetlen igazi nagy erősségünk nemzeti műveltségünk. A trianoni szerződés által lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca: honvédelmi tárca; honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy műveltségünk megmentésével, fenntartásával és fejlesztésével kell megmutatni a világnak azt, hogy ennek a kis nemzetnek eltörlése az emberiség szellemi patrimoniumát szegényebbé tenné.

(BCT, 275–276., 1925. február 2.)

TISZA ISTVÁN

Nagy erkölcsi és politikai örökséget hagyott Tisza István nemzetére. Ebben a hagyatékban azonban kétségtelenül legértékesebb az, hogy ellenezte a háborút, mert mindinkább inkább groteszken fog festeni az emberiség pártatlan részének öntudatában az, hogy az állítólag igazságot osztó győzők éppen azt az országot csonkították meg leginkább, amelynek vezető államférfia ellenezte leghatározottabban a háborút.

A kiegyezés korának talán egyik legnagyobb hibája volt, hogy annak második felében nem vetettünk elég ügyet a világ közvéleményének kialakulására. [...]

Az egész világon úgy állították be, mint veszedelmes háborús uszítót, őt, a béke emberét, aki Bécsben olyan magyarosan képviselte azt a gondolatot, hogy Magyarország, amelynek nincsenek fajrokonai határain túl, a háborúban semmit sem nyerhet, ellenben mindent veszíthet. Tisza viselte a háborús uszítónak az ódiumát, amelyet hazai ellenfelei is igyekeztek növelni. Nem szólt, hallgatott. Csak a végén szólalt meg, akkor is azért, hogy nemzetéről elhárítva a háború megindításának az ódiumát, az ország helyzetét könnyítse.

(NN, 95–98., 1927. november 1.)

Tisza Istvánról kell szólanom, mélységes meghatottság tölti el egész valómat. Tisza Istvánról, akivel pályám első szakában a bürokrácia terén, később pedig a politikában együtt működhettem, akit nemcsak mint nagy magyar embert és államférfit bámulok, hanem akihez lelkem minden szálával, mint atyai baráthoz, mint nagy támogatóhoz hálásan ragaszkodom. S szólnom kell éppen ezekben a helyiségekben; mintha ma is látnám, mint jön fel gyorsan a lépcsőn, mint halad át sietve az előcsarnokon és áll meg ennek a teremnek a közepén. A nagy háború idején hat-hét-nyolcszoros gyűrű veszi körül, képviselők, főispánok és kültagok felváltva kérdik, mit kell tudni, mit kell a nemzetnek hirdetni. [...]

Azt is mondotta, hogy háborúban semmit sem nyerhetünk, ellenben mindent elveszíthetünk; hiszen a történelmi Magyarország határain kívül nem éltek magyarajkúak, tehát ha mi lennénk a győztesek, még akkor sem annektálhatnánk számunkra értékes területeket. [...] Tisza előtt a helyzet képe ekként úgy állott, hogy ha legyőznek bennünket, úgy elveszthetünk mindent, de győzelem esetén is rettegnünk kell, mert hatalmi pozíciónk és közjogi helyzetünk a monarchia keretében lehanyaglanék és paritásos dualizmusos pozíciónkból a kialakuló federáció egy néptörzsévé süllyedtünk volna alá. [...]

Jobb meggyőződése ellenére, azzal a tudattal, hogy demissziójával az események végzetes folyását feltartóztatni már nem tudta volna, kötelességérzésből, lojalitásból az agg uralkodó személye iránt, minden egoisztikus okból fakadó lemondást gyávaságnak tartva, nehéz szívvel, de helyén maradt és valóban az országnak akkor a legnagyobb szüksége volt éppen őreá. Ám azzal, hogy ellenezte a háborút, ami minden számottevő okmánypublikációból nyilvánvaló, akár szövetségeseink, akár

ellenségeink bocsátották azokat közre, megkönnyíti mai helyzetünket. A világ irányadó nemzetei mindig tisztábban látják, hogy Magyarország, élén miniszterelnökével, 1914 kritikus nyarán a béke gondolatának volt meggyőződéses képviselője. [...]

De Tisza István akkor is férfi volt véges-végig, aki nem adott fel magából egy szemernyit sem, aki szembenézett a végzettel, a halállal és mint hős, mint mártír esett el a becsület mezején; a szó szoros értelmében beváltotta azt a mondását, hogy nagy akciókban el kell menni a golyóig. Tiszának ez a mártírhalála erkölcsileg azonos Batthyány Lajos, Perényi Zsigmond és az aradi tizenhárom nagyszerű helytállásával s amiként az 1849-i heroikus bukás volt erkölcsi alapja az 1867-i kiegyezésnek, azonképpen Tisza mártír vérében újhodott meg 1919-ben, amikor a kommunizmus összeomlott, a nemzeti Magyarország.

(JH, 171–185., 1929. október 31.)